

Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről

„Az agyagból kiszedték, / most márványban a koponya, / párnákon tente-tentét / csilingel sok medália. / Az agyagból kiszedték. // Felolvasták sorjában: / a) ez biz derék legény volt / b) a zenekar most játszhat / c) be kár érte, hogy meghött. / Felolvasták sorjában. // S te nép, csodáld e tettet, / e nagyszerű eredményt: / ki egyszer született meg / - kétszer eltemették. / S te nép, csodáld e tettet. // És semmisen hiányzott: / harsonák harsogása, / rendőr, ki felvigyázott, / s harangok zúgatója. / És semmisen hiányzott. // Tekintetük elérvedt / a földről fel az égre, / hogy jön-e márványgalamb, / visz-e bombát csőrében. / Tekintetük elérvedt. // Közöttük, meg a nép közt / nem volt erdő, csak pár fa, / csak ami elrejtőzött / suttogó fák lombjába. / Közöttük meg a nép közt. // És felvonóhidak itt, / s egy szakadék amottan, / tankok gyalulták alját, / visszazeng százszorosán. / És felvonóhidak itt. // Még ereje teljében / oszlik a nép reménnyel, / nem tud még rettegésről / mely mézsfehérré dérlel. // Még ereje teljében.” // (*Temetés*. Fordította Gömöri György. Magyarul először: *Az ismeretlen fa. Modern lengyel versek antológiája*. Válogatta G. Gy. Washington, 1978.)

Így hangzik Wisława Szymborska (1923–2012) keserűen ironikus verse (*Pogrzeb*), amelyet az 1949-ben koholt vádak alapján kivégzett kommunista miniszter, **Rajk László** 1956. október 6-i újratemetésének hírére írt, és a költőnő 1957-es kötetében (*Wolanie do Yeti*) jelent meg. Szymborska 1950 és 1966 között a Lengyel Egyesült Munkáspárt, a LEMP tagja volt, 1975-ben csatlakozott az értelmiségi ellenzékhez. 1996-ban – Henryk Sienkiewicz (1905), Władysław Stanisław Reymont (1924) és Czesław Miłosz (1980) után negyedik lengyelként – kapott irodalmi Nobel-díjat. Aleksander Wat (1900–1967) már Rajk kivégzése után írt egy verset (*Na śmierć X...Y...Z... – A.W.: Wiersze*, 1957; majd kissé más címmel: *Imagerie d’Épinal*. Na śmierć Rajka, Slansky’ego i tysięcy innych – A.W.: *Ciemne świecیدło*. Párizs, 1968.) Címe magyarul ez lenne: *Imagerie d’Épinal*, Rajk, Slánsky és más ezrek halálára. A címben szereplő település északkelet-franciaországi város. Rudolf Slánskyt (1901–1952), a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkárát ugyancsak koncepciós per után küldték a halálba. Wat fiatalon baloldali nézeteket vallott, a világháború alatt megismerte a szovjet börtönöket. Otthon 1949 és 1956 között hallgatnia kellett, 1963-ban emigrált, dolgozott a Szabad Európa Rádiónál. Miłosz (1911–2004) az ógörög Szophoklész drámájának címszereplőjét, az örök isteni törvényeknek élete árán is érvényt szerző *Antigonét*, e korán jött forradalmárt idézi fel költői dialógusában (*Antygoną*. „Kultura”, Párizs, 1956/12.), amelynek címe alatt ez olvasható: „A magyar munkások, diákok és katonák emlékének ajánlom ezt az 1949-ben írt töredéket”. Magyarul először Washingtonban jelent meg (*Az ismeretlen fa*). A lengyel költő és prózaíró a háború után Nyugat-Európában volt diplomata, 1951-ben emigrált, az USA-ban lett egyetemi tanár, és csak a rendszerváltozás után költözött vissza hazájába.

Wiktor Woroszyński (1927–1996) 1956-os magyarországi naplójának (*Dziennik węgierski*, 1956) részletei – igaz, cenzúrázva – még megjelenhettek egy lengyel irodalmi lapban. („Nowa Kultura”, 1956/48, 49, 50.) A teljes szöveg először nyugaton (talán még 56-ban a párizsi „France-Observateur” hasábjain, később az „Aneks” c. folyóiratban, Uppsala-London, 1977/13, 14), majd illegálisan Varsóban 1979-ben, és folytatásaival együtt (*Dziennik węgierski 1956...1981*), két évvel később látott napvilágot. Legális

kiadását először 1989-ben egy folyóiratban lehetett elolvasni. („Więź”, 1989/11–12.) Nyelvünkön *Magyarországi napló 1956* címen első alkalommal 1984-ben (ford. Kerényi Grácia) „földalatti” kiadónál, aztán „hivatalosan” folytatásaival kiegészítve (ford. D. Molnár István) tíz esztendővel ezután jelent meg. (A folytatásokat már korábban közölte az „Életünk” c. folyóirat, 1992/11.) Az említett első naplórészletben 1956. október 30-i dátummal az író felidézi, hogy először a Rajk-per idején járt hazánkban, és, hogy akkor egy magyarral beszélgetett: „Magas, középkorú férfi hajol hozzám...: -- jó régóta párttag vagyok. Rajk Lászlót Spanyolországból és a táborból ismerem. Az, ami most történik, gaztett és hazugság. -- Miért mondod ezt nekem? Nem ismerlek, nem hihetek neked. – Eppen ezért mondom ezt neked, mert nem ismersz. Csak ilyen emberrel válthatok ma szót Budapesten.” (13. l.) November 2-i keltezéssel szóba hozza: Rajknak azt ígérték, ha bűnösnek vallja magát, nem akasztják fel, de becsapták.

Wojciech Żukrowski (1916–2000), aligha véletlen, hogy éppen 1966-ban kiadott, *Kamienne tablice*, azaz *Kőtáblák* c. magyar tárgyú regényében egy szereplő megemlíti a hírt: Rajk nem volt áruló, hanem „igazi magyar és kommunista”, és rehabilitálni fogják. Később a magyar főhős is szót ejt erről felettesének, aki fél a következményektől, majd az előbbi a Budapestről érkezett futárt kérdezi: mi lesz Rajk és sorstársai ügyével (1. rész, V. fejezet). Ezután egy francia újságírótól tudja meg, hogy Rajkné követelte férje becsületének visszaadását. (2. rész, VII. fejezet). A később szóba hozandó Ryszard Bugajski (1943–) 1983 körül írt *Przyznaje się do winy* (1984), vagyis *Beismerem a bűnt* címmel regényt, amelynek cselekményszálait a Rajk-per köré szőtte. Mint rendező gondolkodhatott a munkásifjúból lett ÁVH-s tiszt és a sok ember vesztét okozó amerikai kém, Noel Field történelmi keresztútjának megfilmesítéséről. A vád szerint ő szervezte be Rajkot az USA kémvizsgálózatába, és a magyar Titóval szövetkezett a demokrácia megdöntésére. Az író említi a Rajk-per több vádlottját, de azt is, hogy 1951 és 1954 között Kádár János börtönben ült. (140–141. l.) Aligha kell bizonygatni, hogy Rajk és társai újratemetése volt a magyar forradalom nyitánya.

Az 1960-as évek közepe táján Debrecen testvérvárosában, Lublinban az állami tudományegyetemen Jerzy Świąch irodalomkutató tanársegéd, későbbi professzor, megmutatta nekem Adam Ważyk (1905–1982) és Zbigniew Herbert (1924–1998) *Qui tacet clamant* („Nowa Kultura”, 1956/48.), vagyis *Akik hallgatnak – kiáltanak*, valamint akkor még a cenzúra miatt cím nélküli, később *Węzrom* (Z. H.: *Hermes, pies i gwiazda*, 1957), azaz *A magyaroknak* c. versét, amelyeket forradalmunk élménye hívott létre. 1966-ban újabb költemények kerültek be a *Gloria victis*, azaz *Dicsőség a legyőzötteknek* c. müncheni válogatásba, és megvettem Żukrowski *Kőtáblák* c. regényét, amelynek cselekménye 1956-ban játszódik. Három év múlva ismertetést írtam róla, de akkor természetesen nem használhattam a „forradalom” szót („Alföld”, 1969/2.) Elkezdtem gyűjteni *A magyarság a modern lengyel irodalomban* (1979) c. kandidátusi értekezésem anyagát. Benne – nagyon óvatosan – elemeztem az 56-os magyarországi események által inspirált két említett verset és a *Kőtáblák* c. művet. Szóba hoztam még néhány alkotást, hivatkozva a forradalmunk idején emigrált költő és irodalomtörténész, Gömöri György 1966-ban Oxfordban megjelent könyvére (*Polish and Hungarian Poetry 1945 to 1956*) és Tadeusz Breza (1905–1970) nyelvünkön *A bronzkapu* (1961, 1977) címen kiadott vatikáni tárgyú regényére, amelyben arról írt, hogy Mindszenty József bíboros 56-ban játszott szerepét olasz és nyugat-európai körökben nem tartották szerencsésnek. (Néhány költemény megismerését Csapláros István varsói professzornak köszönhetem.) Megkaptam Gömöri 1978-ban az USA-ban megjelent magyar nyelvű antológiáját, benne több, forradalmunkhoz kapcsolódó verssel. 1980-ban – még szintén óvatosan – egy tanulmányban (*Magyar*

témák a felszabadulás utáni lengyel irodalomban. *Magyar–lengyel kulturális kapcsolatok. Polsko-węgierskie stosunki kulturalne, 1948–1978*, szerkesztette Kiss Gy. Csaba és Henryk Pabiniak, 1980) tárgyalta Wązyk és Herbert említett költeményét és Żukrowski regényét. 1986-ban Gömöri elküldte *Lengyel költők a magyar októberéről (Polscy poeci o węgierskim październiku)* c. kétnyelvű londoni válogatását, amelyben 19, forradalmunk, valamint előzményei és következményei élményéből született vers olvasható. (Tíz esztendővel későbbi második kiadásába bekerült még néhány ilyen költemény.) Ugyancsak a magyarországi 56-os események 30. évfordulóján Varsóban illegálisan napvilágot látott a *My i Wy. Mi és Ti* c. kis kétnyelvű antológia, amely 9 lengyel verset tartalmaz.

1988 és 1991 közötti varsói munkám idején tovább gyűjtöttem a hasonló témájú irodalmi alkotásokat. Itthoni folyóirat közölte Andrzej Sieroszewski *Lengyel költők az 1956-os magyar felkelésről* c. tanulmányát, majd *A magyar Október a lengyel prózában* c. írásomat. („Életünk”, 1992/3–4. és 11.) 1995-ben adták ki *A magyarság a modern lengyel irodalomban, 1919–1989* c. könyvet, benne ilyen fejezettel: *Együttérző érdeklődés a magyar 56 iránt*. (Ezt ugyanekkor egy folyóirat is közreadta: „Dimenziók”, 1995/2–3. A kötet angol nyelvű változata: *The Hungarians in Modern Polish Literature, 1919–1989*, 2003.)

Forradalmunk 40. évfordulóján a lengyelországi 56-os események városában, Poznańban válogatásomban és bevezetőmmel megjelent lengyelül a *Lengyel tollal a magyar Októberről* c. antológia (*Polskim piórem o węgierskim Październiku*). Benne Bogusław Bakula utószava és magyar nyelvű rezümé olvasható. A válogatás már 41 verset, 2 regény és egy írói napló részleteit is tartalmazza. 1997-ben itthon közreadtam még egy, lengyel alkotóknak forradalmunkról szóló nem szépirodalmi megnyilatkozásait tárgyaló tanulmányt: *Lengyel írók megnyilatkozásai a magyar 56-ról. (Lengyel nyár – magyar ősz, szerk. Kiss Gy. Csaba és Konrad Sutarski, 1997.)*

Az 50. évfordulón Budapesten látott napvilágot az általam válogatott, bevezetett és részben fordított, szintén *Lengyel tollal a magyar Októberről* c. kötet. Belőle 50 vers, valamint két regény és egy írói napló részletei ismerhetők meg. Szerzői között vannak kiváló alkotók, átlagos és amatőr költők, diákok. Legalább egy verset (az 1958-ban született ismeretlen Marek Danielkiewicz 1996-ban keletkezett költeményét) nem sikerült megszerezni, és vannak olyan lírai művek, amelyeket az 1956-os lengyel és magyar események egyaránt illethettek. (A szépirodalmi szövegek többségét ebből az antológiából idézem.)

Poznańban, a ma több mint félmillió lakosú nyugat-lengyelországi városban 1956. június 27-én gazdasági okokból általános sztrájkot hirdettek. Másnap tömegtüntetés kezdődött, politikai jogokat is követelve, amelyet a karhatalom fegyverrel fojtott el. Több mint 70 ember halt meg, pár százan megsebesültek, sokakat letartóztattak. Az állampárt vezetői júliusban az imperialistákban és az osztályellenségben keresték az események okait, de már a „hibák és torzulások” felülvizsgálását, a „szocialista törvényesség” helyreállítását ígérték. Október 19-én az aggódó Nyikita Hruscsov szovjet pártvezér Varsóba utazott, és szovjet csapatok indultak a főváros felé. A háború után vezető kommunista politikus, Władysław Gomułka, aki az 50-es évek első felében néhány esztendeig börtönben ült, most ismét bekerült pártja irányítói közé, és társaival együtt rávette Hruscsovot a távozásra és hadseregének visszafordítására. Ő lett a LEMP főtitkára, és az október 24-én Varsó központjában összegyűlt félmillió tömeg benne látta a szocializmus megreformálásának, a szovjet rendszer nyomása alóli felszabadulásnak az esélyét. A tüntetők ott és a magyar nagykövetség előtt kifejezték együttérzésüket a mi felkelőinkkel, amelyben a november 4-i szovjet megszállásig az új lengyel pártvezér is osztozott. Lengyelország egy ideig demokratizálódott, munkástanácsok működtek, feloszlatták a termelőszövetkezeteket, szabadon engedték a katolikus prímást és püspökeiket, kialakult a kommunisták iránti bi-

zalom, és a társadalmi igazságosság lehetőségébe vetett hit. Más kérdés, hogy Gomułka 1968-ban szembeszállt a formálódó értelmiségi ellenzékkel, két esztendővel később pedig lövetett a tengerparti munkásokra, ami a bukásához vezetett.

Tudjuk, Magyarországon 1956 júliusától jelentős politikai és gazdasági változások történtek, és hogy október 23-án Budapesten a Petőfi-szobortól induló tüntető tömeg éppen az 1830–31. évi oroszellenes lengyel felkelés tisztjének, az 1848–49-es magyar szabadságharc tábornokának, Bem Józsefnek az emlékművénél ezt is kiáltotta: „Minden magyar együtt halad, kövessük a lengyel utat!” A tüntetésen jelen volt a fővárosunkban tartózkodó Ważyk, akinek már említett verse (magyarul először: *Az ismeretlen fa*), így hangzik: „Veletek voltam aznap, mikor a **Bem-szobornál** [kiemelés tőlem – D. M. I.] / magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok. / Nem tudom, közületek ki él még és ki holt már, / midőn elnémult minden, csupán a tűz ropog. // A nagy kavarodásban, Déry, te kerestél / aggódva telefonon: bajom nem esett-e? / s hallottam a hangod még a Parlamentnél, / mint utolsó kiáltást az éterbe veszve // Mi, lelkiismerete a történelemnek, / hallgatunk – államérdek ez a néma beszéd. . . / Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng, / a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke ép.” Déry Tibor megnyilatkozásai miatt börtönbe került, a „végső mítosz” a kommunizmus, Bem pedig a magyar–lengyel közelség szimbóluma. Ważyk, a 30-as évektől az illegális kommunista párt tagja, a háború alatt a Szovjetunióban megalakult lengyel hadseregben, majd hazájában tiszt volt. Belépett a munkáspártba, amelyből a LEMP alakult. A szocialista realizmus teoretikusa lett, de 1954-ben konfliktusba került pártjával, és bírálta addigi nézeteit. 1957-ben lépett ki a LEMP-ből, utána Nyugaton élt, és 1964-től az értelmiségi ellenzékhez kötődött.

Az említett jelképpel több irodalmi alkotásban találkozunk. Marian Piechal (1905–1989): *1956.X.23. (23 X 1956. „Kronika”, 1956/22.)*: „Hogyhogy? Virág az emlékműre, / Bem szobrára, az már büntett – / hogy lekaszálni kell a nemzet / virágját tankágyútűzzel?” (ford. Kovács István). Stefan Zarebski (1928–): *A magyarokhoz (Węgrom, 1956. My i Wy. Mi és Ti)*: „Hogy hallgatunk, meg ne tévesszen: / szánk csak látszólag néma. / Harcból ismerjük egymást, s hiszem, / Futja még Bem apókra!” (ford. /bursa/ azaz Szalay Attila). Henryk Gała (1938–): *Vért Budapestnek (Krwi dla Budapestu. H.G.: Pomarańczowy zeszyt, 1988)*: „Koszorút tettek a szobor alá, / Gránitjára tették. Kizöldült, kivirágzott. // Talapzatát ellepte a nép. / Szívük örömtől lángolt. / Tüntettek, ünnepeltek. // [...] A téglák megalvadt vére / a Független Köztársaság / növekvő emlékműve. // És megállt az emlékmű / Bem mellett”. (ford. K. I.). Hasonlóan írt Stefan Wolski (1914–1992): *1848 éve. (Rok 1848. „Kamena”, 1956/11.)*: „A magyarok ellen is / keletről, nyugatról, / vonult a cár s a császár, / bizony az is és ez is / tengernagy hadakkal. / ... Nem ily szavak csattogtak akkoron tavasszal, / nem ily szavakat mondtak / szlávnak és magyarnak.” (ford. K. I.), valamint Tadeusz Kijonka (1936–): *A magyarokhoz (Węgrom. „Przemiany”, 1956/7.)*: „Szabadság, szerelem, e szavak vének, akár az ember, / közeliek, mint anyánk. / Egykor Petőfi dalolta, / obulusáért életének.” (ford. Cséby Géza).

Egy évtizeddel később Żukrowski *Kötéblák* c. regényében egy francia újságíró beszélget a magyar főhőssel: – Ma nagygyűlés a Bem-szobornál. Kicsoda ő, az ördögbe?! Miért éppen ott? – A felkelés tábornoka, lengyel. – Miféle felkelésé? – A negyvennyolcasé. – Negyvennyolcban jártam Magyarországon, nem hallottam semmiféle felkelésről. – Könyörgök, ezernyolcszáznegyvennyolcban. Több mint száz éve. – Ki ellen harcolt? Az osztrákok és a cár által küldött hadsereg ellen – magyarázta kínlódom, megpróbálta elragadni Nagától a távirószalagokat, amelyeket az a háta mögé rejtett. – Az oroszok ellen! – kiáltotta diadalmasan. – Végre megértettem. Száz év után ti még emlékeztek erre!” (Ford. D. M. I., 119. l., lengyelül: 2. rész, X. fejezet). Ezután a főszereplő filmet néz Budapestről, amelyben a Bem-szobor látható. (2. rész, XI. fejezet.)

Woroszyłski 56-os magyarországi naplójának 1989. október 23. keltezésű, *Egy hét magyarokkal* c. folytatásában ezt olvassuk: „Hát valóban itt állok, a Bem-szobor talapzatán, [...] a köztársaság két elnökjelöltje oldalán? [...] Milyen szerencse, hogy ezen a napon közöttetek lehetek, és éppen erről a helyről kiálthatom: Éljen a szabadság! Éljen Magyarország! Éljen a lengyelek és magyarok testvérisége és közös reményünk [...]. Később, a beszédek után, amikor a Bem-szobrot körülvevő térről elindul a menet, a több menet egyike, amelyek a felkelés történelmi helyszíneiről útközben egyre hosszabbra nyúlva és szélesedve ezen a napon a Parlament elé vonulnak; kiderül, hogy több ismerősöm volt itt [...]. Így haladunk a menetben, a Bem rakparttól a Margit hídon, és már a túlparton a Balassi Bálint utcán egészen a Parlamentet övező Kossuth térig.” (166–167. l., az 1994-es Woroszyłski-kötetben 107–109. l.) *A Dziennik węgierski 1956* 1990-es lengyel kiadásában szerzője megemlíti, hogy társaival a Felkelés útvonalán menve az első állomás a Bem-emlékmű, majd, hogy 23-án meghallgatta Für Lajos köztársasági elnökjelöltnek a Bem-szobornál elmondott beszédét.

Woroszyłski a háború után a munkáspárt, majd a kommunista párt tagja volt. Moszkvában szerzett kandidátusi fokozatot. Hetilapja szerkesztőségének megbízásából vért és gyógyszert szállító repülőgéppel 1956. október 30-án érkezett Budapestre, ahonnan november 11-én már csak Jugoszlávián és Bécsen keresztül térhetett vissza hazájába. 1966-ban lépett ki a pártból, egy évttel később csatlakozott az ellenzékhez. 1981 decemberében, a Szolidaritás tömegszervezet megszűntetését célzó rendkívüli állapot kihirdetésekor internálták. Magyarországi naplójában részletezi a forradalmi eseményeket, megtudjuk, hogy beszélgetett a Nagy Imre-kormány minisztereivel, köztük Lukács Györggyel, találkozott átlagember felkelőkkel. Tárgyilagosan ír ávósokról, rokonszenves szovjet katonáról és Kádárról, annak dicstelen pálfordulásáról. Nyugat-Magyarországon járva cáfolja, hogy Ausztriából horthysta csapatok érkeztek, megtudja, hogy a csehszlovákiai kommunisták felkelésellenes röplapokat terjesztenek. November 4-étől ott van a szovjet hadsereg által ostromolt Budapesten, látja az újjászületett ÁVH funkcionáriusait. November 6-án *A város* (magyarul először: *Város*, ford. G. Gy. *Polscy poeci o węgierskim październiku*, lengyelül először: W.W.: *Wanderjahre*, 1960.) c. friss versét idézi: „Hát még erre is szükségem volt, / hát még ezt is eszembe vésem: / bolyongani a széttört mennybolt / romjain, messzi küldetésben. // Majd alászállni. Nem a pokolba: / a földalatti segélyhelyre. / Rábíznom magam egy orvosra, / ki fáradt vakond is lehetne. // Nézni, milyen lassan folydogál / az üveg-érben az ellenszer, / nézni a sebet és tudni: fáj, / tudni s látni tanú-szemmel // Majd feljönni. S túlélni mindent. / A város hamvain megállva / újra hinni ragasztott mennyben - / s a ragasztott menny angyalában.” (ford. Zsille Gábor). A napló 1976-os folytatásában pontosítja húsz évvel korábbi értesüléseit, közli, hogy akkor találkozott Déry Tiborral is, aki írotársaival együtt hiába szeretett volna Lengyelországban menedéket keresni. Az öt esztendővel későbbi részletben megdöbbenését fejezi ki azért, mert a német „Der Spiegel” új cikksorozatában Nagy Imrét udvari bolondként jeleníti meg. 1986-ban ismét korrigálja 56-os híreit. Végül 1989. október 23-án, forradalmunk első legálisan megünnepeelt évfordulóján saját beszédéből idéz: „... az 1989-es év 1956 folytatása. A vér nem folyt hiába, a szenvedés és fáradtságos munka, az igazság és remény nem volt hiábavaló. Most íme – ti és mi – eltüntetjük a történelem fekete lyukát, oda tartunk, ahová indultunk, azon az úton, amelyen egykor az erőszak megállított minket.” (167. l.) Befejezésül ezt írja: „A Parlamentnél, ahová a tömeg elhőmpölygött [...] Illyés Gyula – volt-e életében ekkora hallgatósága? – magnószalagról a tömegbe szórja az *Egy mondat* a *zsarnokságról* versszakait” (168. l.)

Forradalmunk élénk visszhangot váltott ki Lengyelországban. Varsóban és több más városban magyar zászló lengett, fővárosi egyetemisták díszörséget álltak a Magyar

Kulturális Intézet bejáratánál, gyertyákat gyújtottak az áldozatokra emlékezve. Október 30-án Olsztynban a magyar felkelőkkel szolidarizáló tüntetés volt, Wrocławban a városházára fekete szalaggal átkötött magyar lobogót tűztek ki. November 1-én megjelent az egyik legjelentősebb I. világháború utáni költő és prózaíró, Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) verse, a *Mécsesek a járdán* (Świeczki na trotuarze. „Życie Warszawy”, magyarul először: *Polscy poeci o węgierskim październiku*, majd *Gyertyák a járdán* címmel, ford. Sz. A. *My i Wy. Mi és Ti*): „Ó, Lukács György, öreg filozófus, / Bölcs íróársam, mi történt veled? / Hogy szétszaladtak mind a hallgatóid! / Az üres termet szomorúan nézed. / Hát bizony nem ilyen szimpóziумokról / Ábrándoztunk, amikor utoljára / Sartre, Thomas Mann, meg a *Vörös pajzsok* / került szőnyegre és halk szavaidra / Én is tanítványként figyeltem. / Üresek a termek, / Nem szólsz, csak hallgatod: lőnek, újra lőnek, / Városod felett az ég szörnyen morajlik - / Egyszerre jelent ez halált, s dicsőséget. / Bizony, filozófus, olyan napok jöttek, / Amikor nem lehet könyvek közé bújni. / Az ajtón hirtelen léghullám dörömböl, / Az ablaküvegen mintha ujj dobolna, / S megdörren az éj. / Szólni kell, de / Öreg hangod meg-megtörök, hát nékem / Kell kiáltanom: magyar testvéreim! / Hullnak azok, a hívást meg se hallván. / Elhallgat a vénülő lengyel költő, / Szemét hunyja, szorosán lezárja, / Hogy gyöngeségből egy könnyet se ejtsen, / S a megcsúfolt holtakra emlékezzen. / De valahol a járdán majd letérdel, / s egy szerény mécses gyújt. / Hadd égjen, / Hadd lobogjon diákjaid, meggyilkolt diákjaid / Lelkéért.” (Ford. G. Gy.) A *Vörös pajzsok* Iwaszkiewicz regénye.

Szintén november 1-én Szczezinben egyetemisták díszorséget álltak a magyarok tiszteletére, és kitűzték nemzeti zászlónkat. Ugyanezt tették a toruni és a krakkói egyetemen, sőt falvakban is. 5-én Krakkóban némán tüntettek a szovjet beavatkozás ellen. A kiváló 1918 utáni költő, Julian Przyboś (1901–1970) a II. világháború után a munkáspárt, majd a kommunista párt tagja, közben 1951-es leváltásáig svájci nagykövet volt. 56 november 7-én keletkezett verse, (*Październik 1956*) cenzúrázva jelent meg („Przegląd Kulturalny”, 1956/45., magyarul először: *1956 Október*, ford. Sz. A. / *My i Wy. Mi és Ti.*, majd *1956 októbere* címmel): „**Vért adunk** [kiemelés tőlem – D. M. I.] a sebesült magyaroknak, / átömlesztjük egyik népből a másikba, / a vörös szín zászlóról zászlóra folyik, // a vér hatalmát ömlesztjük át. / A zászló ugyanaz, a szín ugyanaz, / mint amely 17 őszén is / lángolt, és csillagot gyújtott / ama éji rohamban a Téli Palota ellen, / hogy egy ugyanolyan vörös fácska / a népek zászlójával növekedjék / faóriássá az Október-században. // ... Az októberek Októberében, minket nem a fegyver a kézben egyesít, / de a lüktető szív, a könnyen túlcsoorduló, / kintalan vesződség nélkül: / beléjük gyilkos szurony, belénk orvosnak tüje döf. // ... Budapest utcáin / a lobogóból csak rongycsfat maradt, / mint vörös őszi falevél, / mely annak fennakadt szemére hull, / ki utolsóként esett el a harcban / a feltámadó Októberért ... Átöntöttük a vért / az erekből – a nyílt sebbe. / A fájdalom enyhe – ám nagy lesz a harag ma. / Kössétek el az ereket. De már megállt a szív. / Vessétek tüzre a zászlót.” (Ford. Zs. G.)

Október 26-ától kezdve sok ezer lengyel, még pártbizottság is adott vért. Vittek Budapestre gyógyszert, élelmet és pénzt. Két tucatnyi újságíró, többségük együttérzéssel, tudósított forradalmunkról. A sajtó, sőt a pártvezetés is helytelenítette Nagy Imre és társai Romániába történő deportálását. Még decemberben is lengettek magyar zászlót a tüntetők. A év végéig egyetlen lengyel újságíró említett ellenforradalmat. Az írók november 8-án elfogadott és december 2-án közzétett nyilatkozatát az év végéig legalább kétszázán írták alá. (Közöttük volt a már említett Iwaszkiewicz, Przyboś, Wat, Woroszyłski, Ważyk, Herbert, Piechal, Szymborska, Żukrowski és Kijonka, a nyelvünkre többször fordított Jerzy Andrzejewski, Maria Dąbrowska, Tadeusz Konwicki, Artur Międzyrzecki, Julian

Strykowski, Marian Brandys, Aleksander Ścibor-Rylski, Tadeusz Różewicz, Władysław Broniewski, Stanisław Dygat, Józef Hen, Jerzy Stefan Stawiński, Jan Józef Szczepański, rajtuk kívül Jan Dobraczyński, Roman Bratny és a háborút Magyarországon átvészelő Adam Bahdaj.)

A nyilatkozat így hangzott: „A magyar nemzet tragédiája miatti megrendülésünkben – nem tudván hallgatni a magyar írók felhívása után – mint a szabadság súlyát és árát ismerő ország írói, polgárai, ki akarjuk fejezni legmélyebb fájdalomunkat a vérontás miatt, amelyhez a kompromittálódott vezetési módszerek és az idegen csapatok intervenciója vezetett.” („Nowa Kultura”, 1956/49.)

A költők leginkább a véradásra, egyesek más küldemények hírére is reagáltak. Przyboś idézett versén és Woroszyłski 56-os naplójának indításán vért és orvosságot szállító repülőgépeinek említésén kívül ez ihlette meg a következőket: Mieczysław Jastrun (1903–1982): *Vöröskereszt (Czerwony krzyż. „Życie Warszawy”, 1956. XII. 2–3.)*, Jerzy Hordyński (1919–1998): *Magyar rapszódia (Rapsodia węgierska. „Życie Literackie”, 1956/49.)* Tadeusz Sokół (1920–1991) II. világháborús menekült: *Levél Gizinek, 1956 novembere (List do Gizi. „Panorama”, 1956/48.)*, Tadeusz Kubiak (1924–1979): *Vért Budapestnek* (magyarul először: *My i Wy. Mi és Ti. – Wysylajac krew do Budapesztu. „Nowa Kultura”, 1956/45.)*, Jerzy Miller (1924–2007): *Befejezetlen (Niedokończona. J. M.: Sól i chleb, 1957.)* Tadeusz Śliwiak (1928–1994): *Dal a vérről* (magyarul először: *Polscy poeci o węgierskim październiku - Słowo o krwi. „Życie Literackie”, 1956/45.)*, Stefan Zarebski: *A magyarokhoz* (magyarul először: *My i Wy – Węgrom, 1956.)*, Ryszard Liskowacki (1932–2006): *Magyarország (Węgry. „Ziemia i Morze”, 1956/26.)*, Gała: *Vért Budapestnek és Eső, mindkettő 1956–1958. (Krwi dla Budapesztu és Deszcz – mindkettő: H. G.: Pomarańczowy zeszyt, 1988.)* Grażyna Maria Sendal (1940–) 16 éves diáklányként írott, *Magyarország, 1956 októbere (Węgry – először: Polskim piórem o węgierskim Październiku.)* c. versében ezt olvassuk: „Lombja vesztett lengyelek / Orgonaágot / Küldök Magyarországra. // Barátaim, a gyógyszer közé tegyétek. / Lengyel gabona, arany / -- Köszén közé.” (Ford. Cs. G.) Żukrowski regényében lengyel újságíró beszélget a magyar főhőssel: „– [...] Meglátod, minden elrendeződik. Nem vagytok egyedül – csillapította Trojanowski. – Varsóban a munkások vért adnak a ti sebesülteiteknek. Ha valaki itt lenne, hát én is – nyújtotta ki öklöbbszorított balkezét. Istvánnak hideg futott végig az arcán, állkapcsa összezárult. Ez a lengyel nem beszél testvériségről, hanem vérért ajánlja. Az számít.” (131. l., ford. D. M. I.)

A lengyel alkotók tudták, hogy segítségük kevés. Herbert, nemzete egyik legkiválóbb II. világháború utáni költője, így írt: „Állunk a határon / kinyújtjuk kezünk / s a légből nagy kötelet / fonunk testvérek nektek // az elfülő sikolyból / a megfeszült öklökből / harang születik ám nyelve / nem kongat riadót // a sebzett kövek kérnek / a kipusztult víz kérlel / állunk a határon / állunk a határon // állunk az értelem / megszabta határon / és a tűzvést szemléljük / és a halált csodáljuk” (ford. Zs. G.)

Forradalmunk ihlette Marian Jachimowicz (1906–1999) *A magyarokhoz* c. költeményét is. (*Węgrom, 1956. M. J.: Wiersze wybrane, 1972, magyarul először: „Magyar Napló, 1990/43., ford. D. M. I.)* Ő kamaszkorában több évig Budapesten élt. Sokół a II. világháború idején szovjet börtönökben ült, majd Magyarországra menekült, itt érettségizett. Hazájában a munkáspárt, a kommunista párt tagja volt, hogy azután megírja említett 56-os versét.

Budapest kerületei, utcái és épületei 25 lengyel alkotásban kerülnek szóba, tucatnyi műben szerepel más városok neve, köztük Debrecené. Helena Platta (1919–1979) lublini költőnő képzelte testvérenek írt *Húgomnak Debrecenbe (Do siostry z Debreczyna.*

„Kamena”, 1956/12., magyarul először: „Hajdú-Bihari Napló”, 1996. október 22.) címen verset: „Jolánka, / november alkonyában / hová tartasz? / Szétúzott neonlámpa mélyíti, / mint sebet, a kint. / Üvegben gázolsz, vérezve. / Rakétacsapásokkal szabdalt ég, / - rozsdálló hold. / A kövezeten - tank alatt levél - / Vége...” (ford. D. M. I.)

1956 végétől hivatalosan már Lengyelországban is csak magyar ellenforradalomról lehetett nyilatkozni. Konrad Doberschütz (1921–2000) poznańi újságíró és költő *Testvérem (Bracie)* c. alkotását felvette kéziratok kötetébe (*Zakazane piosenki*), amelynek darabjai Londonban jelentek meg nyomtatásban (1959), hazájában pedig csak 1996-os antológiánkban. A bíróság ezért három év börtönre ítélte, és egy évet ült, tudtam meg Brendel János Poznańban élő művészettörténésztől. Viszont létrejöttek lengyel–magyar baráti társaságok, az első, tudomásom szerint 1956-ban Bem tábornok szülővárosában, Tarnóuban, majd két esztendő múlva a lengyelországi forradalmi események városában. Számuk később legalább egy tucatnyira nőtt, és mindez alighanem szerepet játszott a testvérvárosi kapcsolatok kialakulásában is. A magyar külügyminisztérium 1957-ben az ellenforradalmat dokumentáló kiállítást küldött Varsóba. Az illetékes lengyel hatóságok egy éves huzavona után elzárkóztak a bemutatásától. Jerzy Hofman poznańi grafikus *Magyarország, 1956 (Węgrzy 1956)* c. szénrajzából postai levelezőlap készült. A magyar tragédia zeneszerzőket is inspirált: 1958 elején került sor Artur Malawski *Hungaria* és Witold Lutosławski *Gyászzene* c. szimfóniájának ősbemutatójára.

Tadeusz Chudy (1931–1997) 1956-ban keletkezett *Nagyalföld (Wielka równina)* c. verse csak 1967-es kötetében (*Dziewczyna polna*) látott napvilágot. Jan Sandorski (1940–) poznańi jogászprofesszor *Dunapentele* c. művét – Brendel Jánoshoz intézett levele szerint – magyarországi újsághír nyomán, tizenhat évesen vetette papírra. (Lengyelül először: *Polskim piórem o węgierskim Październiku*.) A lublini Jan Zych (1931–1995), az állampárt tagja *Határ (Granica)* c. verse 1961-es kötetében (*Wędrująca granica*) jelent meg. (1978-ban Mexikóba emigrált.) Witold Gombrowicz (1904–1969) az emigrációban élő híres regény- és drámaíró *Naplójának (Dziennik, 1953-1956)*, illegálisan 1982, legálisan 1997, magyarul: Pozsony, 2006) a magyar forradalmat eltipró szovjet tankokról szóló mondatai évtizedekig megakadályozták lengyelországi kiadását.

A lengyel alkotók forradalmunk iránti érdeklődése csak néhány évre szűnt meg. Żukrowski egykor katolikus ifjúsági szervezethez tartozott, a világháborúban a német- és szovjetellenes lengyel hadsereg katonájaként harcolt, majd a Néphadsereg tisztje lett. Tudósítóként dolgozott ázsiai országokban, majd az 50-es évek második felében kulturális ügyekkel foglalkozó nagykövetségi tanácsos lett Indiában. *Kőtáblák* című regényét díjazta a LEMP (amelybe nem lépett be), és a 90-es évek közepéig 14 alkalommal jelent meg. Az író részben az erotikus jeleneteknek köszönhető népszerűsége azt követően csappant meg, hogy – a vérontás megelőzése érdekében – helyeselte a kommunista hatalom által 1981 decemberében bevezetett rendkívüli állapotot. A több mint 850 oldalas mű lengyel–magyar diplomáciai huzavona tárgya lett, a művelődéspolitikai irányítói hibaként könyvelték el, ezért lefordítását nem javasolták. 1984-ben lengyel film készült belőle, de ennek főhőse lengyel, és a poznańi 56-os eseményeket ábrázolja.

Żukrowski ezt írta alkotása elejére: „Az itt szereplő személyeknek semmi közük sincs azokhoz, akikkel kétéves indiai tartózkodásom alatt találkoztam. Még kevésbé azokhoz a magyar diplomatákhoz, akikkel ott megismerkedtem.” Természetesen más a helyzet. A magyar tulajdon- és keresztnévek, földrajzi és utcanévek, valamint szavak írásában elkövetett hibái (Koloman – Kálmán helyett, Ferenz Lajos, Kereny, Meze Imre, Siklay Sándor, Fekete Bela, Sabo Bela, Koloszwaz, góra św. Ghelerta –

Gellért-hegy, Sztalin-kerut, Andraszi ut, Heszek Tere, „Sabat Nep”, „Sabat Europa”, szilasowscy – nyilasok, leczo) arról árulkodnak, hogy nem nyomtatott forrásokból, hanem szóban, magyaroktól tájékozódott.

A regény főhőse, Terey István nagykövetségi kulturális tanácsos, költő. A munkás-káderből lett kommunista nagykövet, Bajcsy Kálmán múltja és jelene sötét, a politikai széljárást figyeli. Ferenc Lajos nagykövetségi titkár is kommunista, de alkalmazkodik a változásokhoz. Terey, aki a háborúban a Szovjetunióban volt katoná, gyűlölte a németeket, félt az oroszoktól, elítéli a sztálinista–rákosista és a Gerő Ernő-féle hatalomgyakorlást. Hozzá hasonlóan gondolkodik Judit, a titkárnő és Kerényi, a távirász. A műben szerepelnek indiai arisztokraták, értelmiségiek, átlagemberek és szegények, különböző államok diplomatai és tudósítói, köztük a már említett francia Nagar, és a lengyel Trojanowski, valamint Margit Ward ausztrál szemorvosnő, aki gyógyítani érkezett Indiába. A regény értékelésekor figyelembe kell venni a cenzúra beavatkozását és a kényszerű öncenzúrát is.

A rövidebb első részben csak forradalmunk előzményeiről érkeznek hírek. A másodikban Terey tudósítóktól, idegen rádióadásokból és angol nyelvű újságokból értesül az október–novemberi magyarországi eseményekről. Felesége és két fia Budapesten van, mert a külügyminisztérium és valószínűleg a nagykövet nem intézkedett Újdelhibe költözésük ügyében. A tanácsos értük is aggódik, de közel kerül a félig angol, félig hindu Grace-hez, akit férjhez adnak egy dúsgazdag maharadzsa-hoz. Esküvője napján a nő felajánlkozik Tereynek, aki ekkor megismerkedik az ausztrál doktornővel, és ahhoz hamarosan szenvedélyes szerelme köti. Ez és a tanácsos jó nyugati kapcsolatai kiváltják a nagykövet és a követségi titkár ellenszenvét. Terey mélyen átéli nemzete tragédiáját. „Gerőnek és Rákosinak mennie kell. Megtisztítják az apparátust, megbüntetik a visszaélések elkövetőit. Talán még minden jóra fordul? Budapest utcáin lövöldözés.” (120. l.) – gondolja. Később a titkárral beszélget: „– És te érted, ami nálunk történik? – fortyant fel Ferenc. – Mert én nem vállalkoznék... Megváród, ki győz? – Várom a hivatalos közleményt a minisztériumból. [...] – Magyarok vagyunk – rágta meg a szót István. – És ott a függetlenségünkért folyik a harc. – A szocializmusért – javította ki sokatmondóan a titkár. – Számomra ez ugyanaz, de hinni kell ebben a szocializmusban, nem jelszavakat gyártani a naiv, be nem avatott emberek számára, magunknak pedig nem beleegyezni a kiszolgáltatottságba, a lakáji szolgáltatékésztségbe.” (126. l.) A nagykövet ezt mondja: „Elvtársak – fogott hozzá, nagy levegőt szívott, kihúzta magát, mintha önbizalma visszatért volna. – Nagy miniszterelnök kormánya egy sor reformot helyezett kilátásba, amelyeket a nép java kívánt. Az országban nyugalom van. Nem szabad az imperialista propagandának hinnünk.” (128. l.) A tanácsos november 4-e után így töpreng: „Kádár kormányt alakít. Hát kicsoda ő? Minek a nevében hívta be az orosz tankokat a magyarok ellen, ő, aki szintén magyar? Mit akart menteni? Ma ellene van mindenki, egy maroknyi embert kivéve, akik hozzá hasonlóan úgy gondolják, megmentik Magyarországot, azt, ami még megmaradt az örület és öldöklés után. Hihet-e neki a nemzet, ha egyszer ágyúk agítottak mellette...?” (133. l., D. M. I. fordításai.)

Grace nem tudja elviselni, hogy Terey Miss Wardot szereti, felkeresi Bajcsy, és azt állítja, hogy a tanácsos az ausztrál orvosnővel Ausztráliába akar szökni. Az utóbbi valóban ébresztgette benne a szabad író ambícióit. Mialatt tengerparti vakációjukat élvezik, a nagykövet felmenteti Tereyt megbízásából. A tanácsos egyébként elégtételt kap, mert Bajcsy szintén visszahívják. Végül úgy dönt, hogy nem töri össze a haza és a család párszálait tartalmazó kőtáblákat és egyedül tér haza.

Bohdan Zadura (1945–), a lublini vajdaságban élő költő és műfordító *Elégia (Elegia)* c. verse tizenöt éves kora körül született. 1961 után – Nagy Imréék kivégzését kivéve – hosszabb ideig nem keletkeztek 56-os témájú lengyel irodalmi alkotások.

A csendet 1984-ben Bugajski törte meg említett regényével. A végéről idézek: „Börtönbeli életem nem szolgál rá különösebb figyelemre. Megérdemelten szenvedtem, viszonylagos komfortban, bár teljesen el voltam zárva a külvilágtól. [...] Délután gépfegyver lövések hangja ért el hozzám, este meg kinyílt a cellám ajtaja. Óriási férfi alakját láttam meg, rajta fekete köpeny, vállán géppisztoly. – Szabadság! – kiáltotta és ment tovább. [...] Az utcán rohanó, kiabáló emberek, kiégett tank, oldalt sorba rakott elszenesedett hullák, teherautó, tömve puskával hadonászó emberekkel. [...] Egy vörös hajjú lány festéktől nedves röplapot nyomott a kezembe: Le a szovjet megszállással! Éljen a szabad Magyarország! Forradalom! [...] Berohantam egy fiatal fiúkkal teli kapualjba, akik pisztolyokkal, gránátokkal, kövekkel, benzines üvegekkel voltak felfegyverkezve. Vészjóslóan néztek rám. – Ki vagy? – A börtönből jöttem, hat évet ültem... – feleltem bizonytalanul. – Mi történik? – Szabadság, testvér. Vége a kommunizmusnak.” (140–141. l.) Régi barátjával beszélget: „[...] A sztálinizmus által zaklatott emberek előtt nyitva áll az út. Kádár elvtárs, például, szintén ült néhány évet, most pedig pártunk első titkára... – Demokratikusan választották meg, vagy az oroszok nevezték ki? [...] Nem sikerül összeegyeztetnünk a demokráciát a kommunizmussal.” (148. l. D. M. I. fordításai.)

Feliks Netz (1939–2015) költő, prózaíró és a magyar irodalom fordítója *A Pál utcai fiúk*, Budapest, 1986. (*Chłopcy z Placu Broni*) címmel írt verset: „[...] Ólomcipőben mentem a város főutcáján, és faggattam / a hulló leveleket, hol vannak a Pál utcai fiúk, hányas parcellában / nyugszik Nemecek, melyik kapuban verték agyon Bokát. / [...] Melyik ablakból ugrott alá Barabás egy köteg gránáttal a tankokra? / Miért nem csókolja meg senki azt a helyet a Moszkva téren, / ahol a torkon lőtt Ács Feri felhörgött: *Ruszkik haza!* // [...] Kihuny a harmadik évtized. Jövevény egy rab országból, / a levelekhez kiáltottam, akár hulló szellemekhez: PÁL UTCAI FIÚK: NEMECSEK, BOKA, ÁCS FERI, BARABÁS, // ha elfeledlek titeket, a lányom is feledjen engem.” (ford. Zs. G.)

Ireneusz Gwidon Kamiński (1925–1996) *Wązykhoz és Woroszyłskihez* hasonlóan szemtanúja volt az 56-os budapesti eseményeknek. 1953-ban lépett be az állampártba. *Magyar történet (Węgierska opowieść, 1954, 1957, 1986.)* címmel regénye jelent meg az 1848–49-es szabadságharcról és Bem tábornokról. 1990-ben közreadott kötetében (*Retrospekcja – Visszatekintés*) az előző évben befejezett „önéletrajz-kísérlete” (*Rozbite lustró – Széttört tükör*) 1. fejezetében XX. századi forradalmunkról szóló, ellentmondásos gondolatait is közölte. A Rákosi-korszak áldozatai között említi Rajkót, társait és újratemetésüket, amelyek élményét nem felejtí el, az írók szerény követeléseit, a Bem téri tüntetést, az ávosok sortüzét és a szovjet csapatok első fellépését. Ezt tartja a megújulást követelő és sztálinisták elleni „népi forradalom” fordulópontjának, amelyet követően a tömegek egyenlőségjelet tettek a sztálinizmus és a Szovjetunió közé. Úgy véli, sem a vezetés lényeges változásai, sem a szovjet katonaság kivonása nem tudta megakadályozni a katasztrófát, és kezdődött a tragédia második, ellenforradalmi felvonása. Szerinte a november közepéig tartó harcok mérlege: 5 ezer halott és 20 ezer sebesült, a párt feloszlata és Kádár Jánossal az élen új létrehozása, a szovjet csapatok ismételt bevonulása, végül Nagy Imre és munkatársai kivégzése. (Egyes tudósításait közölte a „Ziemia i Morze” c. hetilap.) „Ugyanakkor Lengyelországban általános volt a magyarok iránti rokonszenv, a gyász jelére félárbócra eresztve függtek a magyar zászlók, egyetemisták pénzgyűjtést szerveztek, testületileg adtak vért a sebesülteknek, és határozatokban követelték, hozzanak országukba árvákat a Duna-menti fővárosból.” (131–132. l.) – írta.

A szerző kórházba került, egy szobába egy hadtörténész professzorral és egy ávóssal, aki talán nem bántott senkit. Csodálkozott azon, milyen élénken él a nemzeti tudatban 1848–49. A professzor szerint a desztálinizálásnak két verziója van: „– A minimalista, a

meggyilkoltak rehabilitálására, a politikai foglyok kiszabadítására, a vezetés kozmetikázására irányuló. A maximalista, amely a szó- és gyülekezési szabadság, a vezetési rendszer liberalizálása, a gazdaság reformja, mindenekelőtt pedig a pártállami káderek teljes lecserélésén alapszik. A minimalizmus nem old meg semmit, uraim, ne áltassuk magunkat. 30 éves távlatból nézve a hadtörténésznek igaza volt: az egész szocialista táborban a társadalom a maximalistát követelte, amelynek ára a gazdaság stagnálása, az általános kudarcérzet, az erkölcsi normák szétesése” (135. l.) Aztán így fogalmaz: „Budapestről néhány gondolattal okosabban tértem vissza, nem számítva arra, hogy az utazás visszhangjai még elérnek engem. A városi pártaktíva tanácskozásai a hatvanas évek elején; a varsói előadó jobb ügyhöz méltó buzgalommal öli a gondolatot a revizionizmus témájáról, és hirtelen piff-puff: – Látok itt a teremben olyanokat, akik egekig dicsérték Nagy ellenforradalmi rezsimjét. Örülnék, ha meghallanám, mi ma a mondanivalójuk. Mindenki rám néz. A fickó kizökkentett egyensúlyomból, tehát felállok. – [...] Mikor szokunk le végre arról, hogy az emberekre címkéket ragasszunk: jobboldaliét, nacionalistáét, balosét, antiszemitáét, revizionistáét és az ördög tudja még melyet? Miért kell mindenben egyetérteni? [...] A teremben számos kortársam volt, és tapsot kaptam. A párt ellenőrző bizottságának, amelyhez a megsértődött előadó fordult, volt humorérzéke – úgy döntött, szóbeli figyelemzetetésben részesít, *a vitában alkalmazott ügyetlen megfogalmazások alkalmazása miatt*. [...] Eljött a nyolcvanas évek vége, kinyitom az újságot, és minek örvend a szemem? A magyar párt plenumán ádáz vita az 1956. évi események értékeléséről. Grósz Károly, az I. titkár televíziós interjújában kijelenti, hogy ezt az értékelést szisztematikusan eltorzították, ugyanis a felkelésben részt vett sok rendes ember, akik nem a szocializmus ellen lázadtak, hanem a sztálinista hatalomgyakorlási módszerek ellen, fegyverrel a kezükben támadva az uralmon lévő csoportokat. Gyűléseken hallani Nagy miniszterelnök és társai rehabilitálásának, tetemeik exhumálásának és ünnepélyes eltemetésének követelését. [...] Politikai harakirit azok követnek el – amit egyébként nekik szívem mélyéből kívánok –, akik lebecsülik a nemzet kollektív tudatát.” (138–140. l., D. M. I. fordításai.) Amikor az író ezt a szöveget papírra vetette, már elkezdődött Lengyelországban a rendszerváltás.

A 90-es évek elején a budapesti Lengyel Intézetben rendezett írótalálkozóak anyagát tartalmazza a Hét lengyel éneke (1992, válogatta Konrad Sutarski, akinek egy verse, a *Katalin, Az 1956-os magyar tragédia emlékére*, szerepel az általam szerkesztett 2006-os antológiában.). A kitűnő, II. világháború utáni költő és prózaíró, líránk fordítója, Tadeusz Nowak (1930–1991) neve hiányzik a szó lengyel művészeinek az 56 őszén hazánkban történtek iránti rokonszenvét kifejező nyilatkozatából. 1991-es szerzői estjén viszont így fogalmazott: „Én például nem emlékszem olyasmire, hogy egy egész nép úgy reagált volna 1956-ra, arra, ami itt történt, a magyarok egész szerencsétlenségére, azokra az eseményekre, más országokban. Mi úgy éreztük, hogy a mieinket verik, a családban történik valami nagy baj. Minden akadály (cenzúra) ellenére azért megjelent akkor egy sereg írás, segítettünk, ahogy tudtunk.” (*Nowak és Magyarország*, 73. l., ford. Szenyán Erzsébet.) Marian Pilot (1936–) sem szignálta az imént említett nyilatkozatot, de 1991-ben tartott előadásának egy gondolata érdemes figyelmünkre: „[...] az 56-os magyar forradalom után a kommunista birodalom túlságosan félt a határozottan kollektivizálás ellenes 16-17 milliós lengyel paraszti tömegtől [...] s nem merte vállalni a pacifikálás kockázatát. A paraszti önérzet és erőtudat kitörését a paraszti származású, és a paraszti kultúra forrásaihoz tömegesen visszatérő értelmiség lázadása kísérte.” (*Paraszti irodalom*, 100. l., ford. Sz. E.)

Józef Ratajczak (1932–1999) *Magyar elégia*, 1956 (*Tren węgierski*. Cím nélkül: J. R.: *Niepogoda*, 1957) c. verse olvasható a 2006-os válogatásban. A Lengyel Intézetben 1991-ben mondta: „Életrajzom során a magyar az ötvenes évek elején jelent meg, amikor közép-

iskolás (licealista) voltam, még mielőtt tehát hallatlanul erősen és mélyen átéltem 1956-ban a magyar forradalmat. A magyar motívumot a Poznańban élő, nagyszerű költő, Kazimiera Hlakowiczówna villantotta fel és tartotta hosszú időn át premier plánban. [...] A háború éveit Hlakowiczówna mindvégig Erdélyben töltötte, abban a városban, amelyet egyszer Clujnak, másszor Kolozsvárnak neveztek.” (*Hlakowiczówna leckéi*, 113. l., ford. Dávid Csaba.) Meglepő, hogy Ratajczak egy évtizeddel később belépett a LEMP-be. (Az irodalmunkat is fordító költőnek egyébként van egy 56 novemberében papírra vetett verse, amelyet azért csupán megemlítettem az 1996-os és 2006-os antológiában, mert valószínűbb, hogy a poznańi események hatására született, és a zsarnokságot általában elítélő gondolatokat közölt: *Każdej zdrady doznali*. „Kronika”, 1956/22. – *Minden árulást megélték*.)

Már Nagy Imrének és társainak elrablása nagy tiltakozási hullámot váltott ki szerte Lengyelországban, amelyben pártszervezetek is részt vettek. Gomułka pártfőtitkár 1957-ben közbenjárt Hruscsovnál Nagy Imre védelmében, és a magyar vezetés által többször sürgetett látogatása feltételül szabta, hogy addig nem kerülhet sor a perre. A lengyel küldöttség csak 1958 májusában utazott Budapestre, és megkoszorúzta a Bem-szobrot. A látogatás után egy bő hónappal **kivégezték Nagy Imrét és társait**, aminek hírére Gomułka dührohámot kapott, mert Kádár becsapta őt, és aljas gyilkosságról beszélt. Két nappal az ítéletek végrehajtását követően a magyar „aranycsapat” gerincét adó Budapesti Honvéd barátságos mérkőzést játszott a lengyel Ruch Chorzówval annak stadionjában, 15 ezer néző előtt. A szurkolók, a játékosok és a bírók egy perces néma vigyázzállással adóztak a magyar mártírok emlékének.

Nem meglepő, hogy a szó több lengyel művésze is reagált a kivégzés hírére. Woroszyński Ítélet (*Wyroki*. W. W.: *Niezgoda na ukłon*, 1964, magyarul először: D. M. I.: *A magyarországi napló, 1956 és szerzője*. W. W.: *Magyarországi napló, 1956*, 1994) c. verse így hangzik: „Hamis bírák kezére / hamis tanúk szájára / adott elítéltek / maguk száj nélkül, kéz nélkül // magányra ítélték / a földön e gömb-cellában / mely szavát elharapva / kering az űrben // elítélésre ítélték / halálra dátum név nélkül // Kenderkötél Tűz Ólom / kitárt ég nélkül / lopva eltemetésre / hangos feledésre / fanfáros feltámadásra / és örök hallgatásra” (ford. D. M. I.). 56-os naplójának 30 év utáni folytatásában is említi az ítélet végrehajtását.

Witold Dąbrowski (1933–1978) ugyan 1956 és 1967 között az állampárt tagja volt, de a hírhedt londoni börtönre utaló *Tower*; 1958. VI. 18. (W. D.: *Koncert hebanowy*, 1966) c. versében így fogalmaz: „Hát nem lesz változás a színlapon? / Kötél remeg. Gaztett sötét kötele./ Homály van fölöttünk, s az arcokon / Rőt fáklyák vörös üzenete.” (Ford. Cs. G.) 1976-ban az értelmiségi ellenzék fontos alakja lett, „ismeretlen tettesek” agyonverték. Przyboś *Tucholai elégia* (*Elegia Tucholska*, magyarul először: „Európai utas”, 1992/3.) és *Tavasz 60*. (*Wiosna 60*, mindkettő J. P.: *Liryki 1930-1964*, 1972) c. verse Nagy Imre halála után, illetve magyar fiatalok kivégzésének hírére keletkezett. (Az erősen kódolt alkotások megfejtése Gömöri Györgynek köszönhető.)

Ha forradalmunk külföldi visszhangját emlegetik, szinte kötelező példa a francia Albert Camus *A magyarok vére* c. írása és a francia írók *Válasz a szovjet elvtársaknak* c. felhívása. Az Egyesült Államokban állítólag számos 56-os mű jött létre. Megkockáztathatjuk a kijelentést: más irodalmakban összesen sem jelent meg nyomtatásban annyi vers a magyar felkelés és függetlenségi harc élményéből, mint amennyit lengyel költők papírra vetettek. Vajon miért?

Márai Sándor ezt írta a II. világháború kitörését idéző és először 1946-ban kiadott regényében: „Varsó elesett. Milyen közel voltak ők is a lelkemhez, a lengyelek – egy nép, melynek végzete van, makacs és engesztelhetetlen végzete! Az a végzetük, hogy időnként

elpusztulnak. S ez sorsuk igazi értelme is: miféle vad erővel, szívós burjánzással támadnak fel a balsors mélységeiből! Talán csakugyan elpusztultak volna már, ha békésebb sors módot ad nekik a kényelmesebb és veszélytelenebb létezéshez, talán belülről semmisültek volna meg, átadták volna magukat mindannak, ami lényükben lengyeles, kötetlen, pongyola. De így megtartotta őket ez a kemény kötés a szigorú történelmi sors, nagy, martalóc népek között, mindig elbukva, mindig feltápáskodva s mindig lengyelesen, tehát kissé hangosan, túlzottan, de ugyanakkor emberi iparkodással, rokonszenvesen [...]” (*Bébi vagy az első szerelem. A nővér*; 2002, 293–294. 1.).

Woroszyński *Budapest, 1993 októbere (Budapest, Październik 1993. „Tygodnik Powszechny”, 1994/2.)* c. versében feltette a kétségeit kifejező kérdést: méltón emlékezünk-e a magyar forradalomra. Most is feltehetjük a kérdést és válaszolhatunk rá: „Megint megyek meglátogatni / a sok év előtti nem nagy háborút // Elhanyagoltam az öreg hölgyet Rálelek-e / rég kialudt tűzhelyeire // Ráismerek-e Kicsivé / ripakodták harsányabb gazdagabb háborúk // A kacérja / zászlócskákat gyertyákat aggatott magára / zenészeket fogadott // Irigyei a fal mögött csörömpölnek / dallal, zajjal, sipítással / harsogják túl az ünnepeltet” (ford. D. M. I.).

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai.* Összeállította, ford. és bev. Tischler János. Bp., 1996.
- Davies, Norman: *Lengyelország története.* Bp., 2006.
- D. Molnár István: *A magyarság a modern lengyel irodalomban 1919–1989.* Debrecen, 1995.
- Uő: *Lengyel irodalmi kalauz. A kezdetektől 1989-ig.* Bp., 1997.
- Uő: A lengyel kultúra alkotói mint a rendszerváltás előkészítői. *Hitel*, 2008/9. 94–106.
- Fik, Marta: *Kultura polska po Jalcie. Kronika lat 1944-1981.* Warszawa, 1989.
- Gömöri György: *Egy szigetlakó feljegyzéseiből. Esszék.* Bp., 1996.
- Kapronczay Károly: Út a lengyel rendszerváltozáshoz. *Valóság*, 2007/1. 52–66.
- Kiss Gy. Csaba: *Nyugaton innen – keleten túl. Művelődéstörténeti esszék és tanulmányok.* Miskolc, 2000. (A Kárpátok felől... A lengyel és a szlovák magyarságkép változásai a XX. században)
- Kovács István: *Robogás a nyárba. Írások a lengyel filmről.* Bp., 1998. (A kegyetlenkedés esztétikája)
- Uő: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói.* Bp., 2006.
- Lengyel nyár – magyar ősz. Lengyel–magyar szolidaritás 1956–1990 között.* Szerk. K. Gy. Cs. és Konrad Sutarski, Bp., 1997.
- Magyar–lengyel kulturális kapcsolatok. Polsko–węgierskie stosunki kulturalne 1948–1978.* Szerk. K. Gy. Cs. és Pabiniak, Henryk. Bp., 1980.
- Szokolay Katalin: *Lengyelország története.* Bp., 2006.
- Tischler János: „Hogy megcsendüljön minden gyáva fül.” *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején, 1956-ban és 1980–81-ben.* Pécs, 2003.
- Uő: „Magyar Felkelők tere.” *Lengyelek és magyarok 1956-ban.* *Limes*, 2007/1. 29–38.
- Współczesni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny.* Red. Czachowska, Jadwiga & Szalagan, Alicja. T. 2-10. W., 1994–2007.